

Розвиток сільськогосподарської кооперації на Волині у 1920-х роках

У статті досліджується розвиток сільськогосподарської кооперації у Волинській губернії (пізніше – округі, в складі СРСР) протягом 1920-х років, успіхи та проблеми діяльності кооперативів різних видів.

Ключові слова: сільськогосподарська кооперація; Волинь; нова економічна політика; селянство; радянська влада.

Постановка наукової проблеми та її значення. Проблеми розвитку сільськогосподарської кооперації набули особливої актуальності на сучасному етапі, коли з'явилася нагальна потреба в осмисленні історичного досвіду її діяльності, особливо в роки нової економічної політики 20-х років ХХ ст. Селянська кооперація, на думку фахівців, є важливою та доцільною формою розвитку аграрних відносин в сучасній Україні.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Серед відповідних сучасних українських досліджень необхідно виділити монографії, дисертації, наукові статті таких авторів як В. І. Марочко, К. В. Філіппов, А. Г. Морозов, І.А.Фареній, В. Є. Паскаленко, Т. В. Оніпко, В. В. Голець, О. М. Дулгерова та ін. [1; 8; 11]. Діяльність сільськогосподарської кооперації на Волині у складі Польщі (1921–1939 рр.) досліджував Я. М. Шабала [2]. Однак, розвиток її у радянській Волині у 20-х рр. ХХ ст. залишається малодослідженим, висвітленим переважно у загальному контексті розвитку сільського господарства України або Волині. Частково проблема досліджувалася у радянський період, зокрема, у статті Л. Г. Ільчука [3].

Метою статті є дослідження розвитку сільськогосподарської кооперації у Волинській губернії (пізніше – округі, в складі СРСР) протягом 1920-х років, висвітлення успіхів та проблем діяльності сільгосптовариств різних видів.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Сільськогосподарська кооперація на Волині до 1917

року мала певні успіхи (особливо в роки столипінської аграрної реформи) та проблеми. Українська дослідниця О. В. Двойнінова відмітила розвиток споживчої кооперації в середовищі селянства Правобережної України, здебільшого у вигляді кооперативних крамниць, що намагалися витіснити монополіста-лихваря [4, с. 16]. На думку Ю. І. Демидас, своїм піднесенням на якісно новий щабель розвитку кооперативний рух на Правобережжі в роки столипінської реформи значною мірою завдячував діяльності земських установ. Однак, їхній роботі були притаманні певні недоліки: безсистемність у проведенні кооперативних заходів, брак коштів на їх реалізацію, надмірна опіка тощо [5, с. 18].

На 1922 рік Житомирський та Шепетівський районні союзи сільгоспкооперації об'єднували 129 сільгосптовариств та колективів, маючи у своєму складі 4333 членів (селянських господарств) – 1,4% від усіх селянських дворів губернії. Соціальний склад цих товариств був переважно середняцьким (60%), незаможні складали до 40% (партійних членів – 3,6%). В основу розвитку сільгосптовариств було покладено відновлення колишніх кредитних товариств, організація їх у сільгосптовариства універсальної форми.

Протягом 1923 року (з 1 січня до 1 вересня) кількість сільгосптовариств у Житомирському та Шепетівському районних союзах сільгоспкооперації збільшилась відповідно у першому – з 62 до 84, у другому – з 24 до 45. Сільгоспкооперативи почали виникати тут з другої половини 1922 року, вони були ще молодими, без відповідного досвіду.

Аналізуючи діяльність сільгосптовариств у 1923 році, важливо відмітити, що загальна сума їхнього балансу була малою; такою ж була загальна сума внесків (3,6%) та пайовий капітал. Говорячи про характер діяльності цих товариств необхідно зазначити, що окремі з них мали млини (3 товариства), черепичні майстерні (2), маслоробні заводи (2), прокатні станції (14), цегляний завод (1), злучні пункти (5) тощо. У 1923 році зростання балансу цих двох районних союзів кооперації відбувалося головним чином через збільшення торговельних операцій із споживчими товарами, за рахунок позик. До того ж

уся діяльність їх була непланомірною, а спонтанною. Це свідчило про відсутність досвіду роботи, власних капіталів, що дали б змогу розвивати кооперацію більше у виробничому напрямі. Можна сказати, що це був нормальний процес становлення такого роду товариств з погляду їхньої капіталізації. Навіть на думку правління цих союзів, торговельна діяльність була в тих умовах єдино правильною. Важливо відмітити, що процес накопичення власних коштів мав відбуватись по лінії збільшення пайових внесків та кількості членів товариств. Станом на 1923 рік на 1 товариство у середньому припадало 34 члена. Основними видами товарів, якими торгували Житомирський та Шепетівський районні союзи сільгоспкооперації, були: сало, цукор, яйця, зерно, хміль, мука пшенична, будівельні матеріали [6, арк. 31 зв.–33 зв.]. Вже у 1924 році почала виявлятись певна тенденція до спрямування сільгоспкооперації Волинської губернії у виробничу та збутову [7, арк. 269].

Товариства здійснювали низку агрикультурних заходів для розвитку сільгоспвиробництва: 1) вводили багатопільні сівозміни на орендованій землі (до 1050 дес.), створювали показові поля, засівали цукрові буряки (750 дес.), відводили її під сади (80 дес.); 2) було організовано роботу 4 маслоробних та 1 показового сироваренного заводів; 3) організовано 3 зерноочисні пункти та 4 прокатні станції сільгоспмашин; 4) заготовлено на 244 червонці хмільового дроту та стовпів; 183,8 червонці асигновано на закладку 1 дес. хмільника; 5) за сприяння земельних органів відбувалося поширення поліпшеного насіннєвого матеріалу озимих хлібів тощо.

Причинами, що гальмували роботу сільгоспкооперації на Волині, були: 1) падіння цін на сільгосппродукцію; 2) відсутність у селах досвідчених кооперативних працівників та рахівників (про це свідчили невдалі закупівельно-збутові операції); 3) повна відсутність обігових коштів у товариствах та основного капіталу; 4) податкове обкладення (воно було вищим, ніж у приватних торговців, які приховували свої обіги); 5) недостатнє кредитування, особливо довгострокового виробничого кредиту [6, арк. 34–35].

Станом на кінець квітня 1925 року, торговельна діяльність селянської волинської кооперації відбувалася за рахунок таких товарів: 30% – заготовлений нею хміль, 15% – паливо; 12,5% – продукти харчування; 11% – хліб [7, арк. 246 зв.]. Сільськогосподарська кооперація намагалася в межах дозволених обмежених елементів ринку конкурувати із приватним капіталом, особливо у заготівлі та продажу хмелю і шкір. Так, за допомогою розвитку заготівель шкіри через Центросоюзкооперацію та планомірне постачання через неї населенню готової шкіри вдалося суттєво витіснити приватників, які до цього тримали 30% від усіх продаж цієї продукції. На 1925 рік сільгоспкооперацією радянської Волині було охоплено вже 47% хмільового ринку. На заготівлю хмелю волинським кооперативним організаціям (Райсоюз, Окрсельсоюз) було відпущено 150 тис. крб. кредиту.

Кооперативна торгівля хлібом сприяла розвитку конкуренції та зниженню цін на нього. Наприклад, білий пшеничний хліб коштував 13 коп/фунт у кооператорів, а приватників – 16 коп/фунт; чорний житній хліб – відповідно 3,5 коп/фунт та 5 коп/фунт [7, арк. 252 зв.–255].

Доходи та видатки по районним союзам сільгоспкооперації Волинської округи у 1925 році можна простежити завдяки табл. 1.

Таблиця 1 [7, арк. 266–267]

**Доходи та видатки районних союзів
сільськогосподарської кооперації Волині у 1925 році**

Назви райсоюзів сільгоспкооперації	Доходи (у крб.)	У % до обігу	Видатки (у крб.)	У % до обігу
Житомирський	204377	12,5%	271485	16,6%
Шепетівський	66647	13,9%	84808	10,6%
Коростенський	40080	7,3%	42063	8%

Дані таблиці показують, що в усіх трьох райсоюзах кооперації на 1925 рік видатки ще перевищували доходи. Зрозуміло, що фактично за 2,5 роки своєї роботи волинська сільгоспкооперація ще не могла «твердо стати на ноги», потребувала досвіду та часу.

У названих трьох районних союзах кооперації різним був і відсоток продажу основних товарів, якими вони торгували (на 1925 рік). Наприклад, у Житомирському райсоюзі переважав продаж предметів домашнього вжитку (43,3%). Також лише цей союз торгував хмелем (10,4% від усіх продаж). У Коростенському та Шепетівському райсоюзах переважав продаж м'яса, молока, масла та меду (відповідно – 21,6% та 45,1%). У період з 1924 по 1925 роки суттєво збільшилися пайовий капітал цих союзів та власні кошти.

На своєму засіданні від 30 березня 1925 року Губернський кооперативний комітет звернув увагу на необхідність питання про спеціалізацію роботи сільгоспкооперації. Універсальні сільськогосподарські товариства, на думку представників цього комітету, більше захоплювались торгівлею споживчими товарами, однак не охоплювали ще своєю діяльністю такі важливі галузі, як тваринництво, птахівництво, цукробурякосіяння, садівництво [7, арк. 271–272, 277–279].

Значне кількісне збільшення рядів сільгоспкооперації у Волинській губернії спостерігалось вже з 1924 року (див. дані табл. 2).

Таблиця 2 [7, арк. 279]

**Мережа сільськогосподарської кооперації
на Волині у 1923–1925 рр.**

Роки і місяці	Кількість сільгосптовариств	У них членів
1923 (на 1.10)	130	3380
1924 (на 1.10)	238	22392
1925 (на 1.01)	281	34183

Станом на 1.01.1925 року, найбільша кількість членів сільгоспкооперації на Волині в середньому на одне товариство була у Коростенському районному союзі (162). Найбільший відсоток кооперування від усіх селянських господарств спостерігався у Житомирському районному союзі кооперації (14%), а найменший – у Шепетівському (5,4%). За своїм соціальним складом у Житомирському райсоюзі незаможні селяни складали 29,8%, середняки –

33,4%, заможні ж – усього 2,1%; у Коростенському – відповідно 59%, 38% та 2% [7, арк. 280–281].

З іншого боку, сучасні дослідники аграрних відносин цього періоду звертають увагу на те, що, починаючи з 1924 р. політика радянської влади щодо кооперації набуває характеру підпорядкування останньої державі [8, с. 138].

Проблемами та перешкодами у розвитку кооперативних хмільників були: відсутність коштів для достатнього кредитування хмелярів; характер та психологія заможних чехів-колоністів (замкненість господарського життя, абсолютна індивідуалізація господарств, певна відсутність інтересу до суспільного життя) [6, арк. 34 зв.].

15 березня 1925 року було організовано Хмільспілку на Волині, яка на початок наступного року об'єднувала 27 хмелярських товариств, 2 сільськогосподарські комун та 1 артіль. У соціальному складі її були переважно середняки (55,3%); незаможні складали 39,1%, заможні – 5,3%. Середня сума балансу спілки складала 1090585 крб. [9, с. 4]. Станом на 1 січня 1926 року хмелярською кооперацією було охоплено вже 65% кількості усіх таких господарств та 80% площ під хмільниками. Серед них не було дефіцитних товариств; протягом 1925 року їм вдалося отримати чистий прибуток розміром у 102 тис. крб. Власні та пайові капітали цих товариств поступово збільшувались [10, арк. 7–8]. Збільшення кількості хмелярських товариств відбувалося за рахунок середняцьких та незаможних господарств, які не могли власними силами та коштами обладнати свої хмільники. Важливо відмітити, що Хмільспілка прагнула допомогти незаможним селянам в їх потребах на розвиток хмільників, виділивши для цього із своїх прибутків 3 тис. крб. [9, с. 4]. У протоколі Окружного Кооперативного комітету при Волинському окружному виконавчому комітеті від 2 березня 1926 року зазначалось про необхідність збільшення довгострокового кредиту для хмелярської кооперації. Також зверталась особлива увага на контроль якості посадочного матеріалу, оброблення ґрунту та спосіб обривання хмелю, враховуючи, що ці проблеми існували в названих господарствах. Оскільки

якість хмелю залежала від правильної його сушки, пропонувалося побудувати 10 парових хмільосушок, виділивши Хмільспілці Волинської округи для цього спеціальний довгостроковий кредит розміром 80 тис. крб.

Щодо розвитку фахової насінневої кооперації було зазначено про повну відсутність охоплення Окресільспілкою та Товариством насінництва селянських господарств щодо продукування їм насінневого матеріалу; кволий розвиток збуто-постачальних операцій; наявність різних керуючих цим організацій, що призводило до розпорошення насінневих коштів. Визнавалася потреба створення спеціального насінневого фонду для розвитку цього виду кооперації на селі [10, арк. 8–9].

Аналізуючи матеріали відповідних засідань Окружного Кооперативного комітету, можна помітити, що проблеми, що супроводжували становлення та розвиток різних видів сільськогосподарської кооперації на Волині, були схожими.

Розвиток споживчої кооперації на Волині в роки нової економічної політики мав певні відмінності порівняно із дореволюційним періодом. Так, якщо на 1913 рік у цій губернії було 150 споживчих товариств та 11192 пайщика, то на початок 1925 року їх кількість збільшилась відповідно до 423 та 60314. Пайщиками на початку XX ст. були переважно заможні селяни, а на середину 1920-х років ними ставали переважно бідняки і середняки (на це була спрямована відповідна політика радянської влади). Однак, пайовий капітал у 1913 році складав 200900 крб. (18 крб. у розрахунку на 1 пайщика), а в 1925 році – 93151 крб. (1 крб. 54 коп. у розрахунку на 1 пайщика), тобто переважали пайщики із малими доходами. Необхідно звернути увагу на те, що з 1924 року спостерігається швидке зростання цього виду кооперації, що можна простежити на прикладі окремих районних союзів. Наприклад, у Житомирському райсоюзі споживчої кооперації з 1924 до 1925 року кількість товариств збільшилася з 74 до 145, пайщиків – з 10700 до 20500; у Коростенському – відповідно з 40 до 84 та з 4473 до 10870; у Шепетівському – з 61 до 194 та з 9478 до 28944. Загалом же по районних союзах відсоток кооперування селянських господарств

(споживча кооперація) складав близько чверті їх, а щодо усіх селянських господарств губернії – 16,4% [7, арк. 284–286].

Певні досягнення у своїй діяльності на 1926 рік досягло у Волинській окрузі, наприклад, Володарське споживче товариство. У ньому підібрали працездатне правління, такий же кадровий апарат, який працював не за страх, а за совість. Усі ці працівники ставились відповідально до закупівлі та реалізації товарів, як до власного майна. Товариство мало належне приміщення для крамниці, що була поділена на п'ять відділів (мануфактурний, галантерейний, бакалійний, залізних виробів та мучний). Зазначалось, що у дні ярмарку крамниця давала прибутку до 2–3 тис. крб.; місячний обіг складав до 40 тис. крб. Правління також прагнуло зменшити націнку на товари до 11–12% на собівартість; виділило із своїх прибутків 2 тис. крб. для пільгового вступу до нього незаможних селян. Отже, як бачимо, успіхи в діяльності споживчих товариств значною мірою залежали від кадрового потенціалу, бажання його працювати в інтересах кооперативу, а не лише для своїх власних.

Позитивного досвіду набуло, зокрема, і сільськогосподарське товариство «Праця» у с. Троковичах Черняхівського району. Воно розпочало свою діяльність у 1922 р., з 7 членами та мізерним капіталом. Станом на 1 червня 1926 року кількість членів збільшилась до 172, а капітал складав вже 7528 крб.; чисті прибутки – 2592 крб.; націнка на собівартість товарів була невеликою (усього 15%) [9, с. 2–4].

З вищенаведених фактів діяльності різних кооперативних сільськогосподарських товариств на Волині необхідно виділити, що вони надавали допомогу своїм членам, особливо незаможним селянам. Зокрема, на це звертає увагу К. В. Філіппов, зазначаючи, що на селі добре знали про допомогу сільськогосподарської кооперації бідноті; у 1926/1927 господарському році незаможні селяни в Українській РСР отримали 51,8% довгострокових і 48,3% короткотермінових кредитів в кооперації [11, с. 13].

Українська дослідниця Т. В. Оніпко звернула особливу увагу на хлібозаготівельну діяльність споживчої кооперації. Зокрема, вона зазначає, що

упродовж 1925 р. відбулося певне вдосконалення цієї ланки та обслуговуючого її апарату; кооператори (в Україні протягом 1924–1925 рр. 4 тис. 885 споживчих кооперативів заготовляли хліб) намагались максимально охопити хлібозаготівельний ринок з метою виконання державних завдань та усунення з нього приватних заготівельників [8, с. 153].

Загальний товарообіг сільськогосподарської кооперації у Волинській окрузі з 1926 по 1928 роки значно збільшився: по постачанню у 6,5 рази; по збуту – у 7 разів [3, с. 138].

Проблеми й досягнення сільськогосподарської кооперації Волині в роки нової економічної політики можна виявити та проаналізувати також на основі публікацій газети «Радянська Волинь».

Так, 2 липня 1926 року в одній із статей газети повідомлялося про те, що далеко не всюди ще навчилися такі кооперативи господарювати; йшлося і про недбайливе ставлення до кооперативних коштів; слабке охоплення селянських господарств кооперацією і слабку участь у ній жінок як трудівниць та господарниць [9, с. 1]. Проблемами в роботі ревізійних комісій сільгоспкооперації були невміння і незнання своєї справи. Це змушувало райспілки надсилати на місця своїх інструкторів [12, с. 3].

В СРСР станом на 1926 рік нараховувалося 25,5 тис. споживчих товариств, 38 тис. сільськогосподарських кооперативів. В Україні 380 тис. селян працювали у сільських кустарних промислах. Найбільш розвинутими серед них були: харчовий (млини, олійні), шевський, кушнірський, деревообробний, виготовлення одягу. У 1926 р. сільська кустарна промисловість мала дати виробів на 253 млн. крб. (більше половини усієї кустарної продукції). Збутова робота кооперації мала бути спрямована на те, щоб організувати продаж цієї продукції без спекулятивних елементів [9, с. 1].

Не можна не згадати і про молочарську діяльність сільгоспкооперації. На 1926 рік Окрсільспілка об'єднувала 15 таких товариств, що мали молочарські заводи. Вони переробили 268,4 тис. пудів молока (13% від усього товарного молока в районі діяльності цих товариств), виробили 11 тис. пудів масла. Через

кооперативні організації було продано 64% продукції, а 36% реалізовано на приватних ринках. Наприклад, у середньому за пуд масла товариства одержали по 23 крб. 12 коп. Окрсільспілка сприяла удосконаленню роботи цих товариств, зокрема, відкривши при них до 50 злучних пунктів та організувавши 2 контрольно-скотарські відділи (для поліпшення годівлі корів) [9, с. 4].

За даними Л. Г. Ільчука, кількість переробленого селянськими кооперативами молока на Волині збільшилась з 560046 пуд. у 1925 р. до 1029104 пуд. у 1927 р. [3, с. 137]. На 1929 рік у радянській Волині нараховувалось 32 молочарських товариства, 9 великих заводів (2 з яких було цілком закінчено та механізовано). Невеликих ручних заводів на 1927 рік було 39. Наприклад, солідним підприємством тоді був, зокрема, Новоград-Волинський завод ім. 10-річчя Жовтневої революції. В ньому було кооперовано 1500 селянських господарств. На потреби заводу працювало 124 сепараторних пункти. Молочарспілка механізувала його новітньою апаратурою німецької системи «Астра», що за добу виробляла 50 пудів масла (за рік – 10 тис. пудів) [13, с. 11].

Нарада з питань розвитку сільськогосподарської кредитної кооперації 7 вересня 1926 року констатувала зростання довіри селян до цього виду кооперації. Заходами, що намітила нарада, для поліпшення роботи кредитної кооперації на селі, були: 1) своєчасне повернення позик Сільбанку (1/9 усіх кредитів були простроченими); 2) кредитування незаможних селян зі спеціальних фондів (по Україні було виділено понад 2 млн. крб.); 3) створення пільг при вступі у товариства незаможних селян та позбавлення їх бюрократичної тяганини [14, с. 5].

Станом на 1 вересня 1927 року, наприклад, Житомирський Окрсільсоюз кооперації нараховував 43 кредитних товариства (з них сіткових – 23, несіткових – 19, фахових – 1). Протягом року (з 1.09.1926 року до 1.09.1927 року) кількість членів товариств збільшилась з 14879 до 20434 (на 37%). Однак, відсоток кооперування до загальної кількості дворів був невеликим – 17%, а 20% від усіх населених пунктів зовсім не було охоплено кооперацією.

Проблемами у діяльності цього союзу були: нерівномірне створення та діяльність сільськогосподарських кредитних товариств по різних районах та населених пунктах; слабкий фінансово-майновий стан більшості цих товариств; у 23 товариствах був дефіцит платіжездатності; 10 товариств мали нерентабельні баланси; в 16 товариствах мали місце розтрата. Для подолання цих негативних явищ в роботі товариств пропонувалось вжити рішучих заходів щодо реорганізації мережі кредитних товариств, оздоровлення їхнього фінансово-майнового стану. Окремі запропоновані заходи мали вже більше адміністративно-примусовий характер. Наприклад, протягом зимової кампанії планувалося довести кооперування селянських господарств округи до 35% (з них не менш 50% мало бути незаможних), провести посилену роботу по збиранню пайових внесків та довести мінімальний розмір паю до 8 крб. по всіх товариствах [15, арк. 103].

Кінець 1920-х років позначається також подальшою спеціалізацією в роботі сільгоспооперації. Так, у Коростенській окрузі в 1928/29 господарському році Окрсільспілка обслуговувала переважно кредитні товариства. Кількість членів в них поступово збільшувалась, однак намічений план виконувався лише наполовину, а по збільшенню пайових капіталів – на третину. Було розмежовано роботу із молочарською кооперацією; хмільову справу було передано Волинському Хмільсоюзу; меліоративну – відповідно Меліосоюзу; створено Окружний Насінньо-плодоовочевий союз. Кооперування селянських господарств усіма видами кооперації складало 28,2%. Однією з причин кволого розвитку кооперації на селі в цій окрузі називалося значне зменшення кредитів і спрямування їх головним чином по лінії колективізації селянських господарств. Зазначалось також, що комітети незаможних селян майже зовсім не займалися справою кооперування, були випадки агітації проти кооперування заможних селян [16, арк. 517–520]. Отже, розвиток кредитної кооперації та інших її видів зіткнувся з низкою проблем, серед яких можна виділити і некомпетентність тих, хто керував цими товариствами, небажання

частини селянських господарств приєднуватись до неї, особливо там, де не було суттєвих успіхів у діяльності товариств.

Висновки й перспективи подальших досліджень. На основі вищевикладеного матеріалу важливо зазначити, що сільськогосподарська кооперація на Волині почала відновлюватись та розвиватись під впливом та безпосереднім контролем з боку державних органів. Значне збільшення кількості сільгосптовариств та членів їх спостерігалось з 1924 року, при значній підтримці держави. Волинські кооператори поступово витісняли на ринку приватних власників – це було вигідним для них і відповідало аграрній політиці радянської влади, яка підтримувала їх значними кредитами у цьому напрямі. Волинська сільгоспкооперація періоду 1920-х років мала як певні успіхи у своїй діяльності (збільшення кількості товариств та членів у них; прибутковість хмелярських кооперативних товариств; приклади вдалої господарської діяльності окремих споживчих товариств), так і низку проблем, викликаних відсутністю відповідного досвіду, фінансових ресурсів та бажання певної частини селянства бути членами кооперативних товариств. В умовах запровадження політики колективізації на селі все більше відчувався адміністративний тиск з боку держави щодо розвитку сільгоспкооперації Волині та брак належної фінансової підтримки (кредитів).

Потребує подальшого поглибленого дослідження розвиток окремих видів сільськогосподарської кооперації на Волині у 1920-і роки (зокрема, споживчої, кредитної).

Джерела та література

1. Марочко В. І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861–1928 pp.) / В. І. Марочко. – К.: Kots Publishing, 1995. – 224 с.; Паскаленко В. Є. Заможне селянство в сільськогосподарській кооперації України (1921–1929 pp.): Соціально-економічний аспект: автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / В.Є. Паскаленко; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2006. – 20 с.; Морозов А. Г. Кредитна сільськогосподарська кооперація УСРР в роки

- непу: Автореф. дис... докт. іст. наук: 07.00.01 / А. Г. Морозов. – К., 1994. – 35 с.; Фареній І. А. Український кооперативний рух у період 1917–1920 років (історичний аспект): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / І. А. Фареній; Запоріж. держ. ун-т. – Запоріжжя, 2000. – 19 с.; Голець В. В. Кооперативний рух Північного Лівобережжя України в період непу (20-ті роки ХХ ст.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / В. В. Голець; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2004. – 20 с.; Дулгерова О. М. Культурно-освітня діяльність сільськогосподарської кооперації України у добу непу: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / О. М. Дулгерова; Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2006. – 20 с.
2. Шабала Я. М. Розвиток сільськогосподарської кооперації на Волині у складі Польщі (1921–1939 рр.). Кооперативний союз “Гурт”/ Я. М. Шабала // Історіографічні дослідження в Україні: У 2 ч. / Редколегія: В. А. Смолій (голова), Ю. А. Пінчук (відп. ред.). – К.: НАН України. Ін-т історії України, 2003. – Вип. 13: Україна – Польща: історія і сучасність: Збірник наукових праць і спогадів пам’яті П. М. Калениченка (1923–1983), ч. 1. – С. 425–434.
  3. Ільчук Л. Г. Соціалістичні перетворення у сільському господарстві Житомирщини (1920–1930 рр.) / Л. Г. Ільчук // Наукові записки Житомирського державного педагогічного інституту ім. І. Франка. Т. VI. Серія суспільних наук. – Житомир, 1957. – С. 121–157.
  4. Двойнінова О. В. Кооперація в сільському господарстві Правобережної України (1906 – лютий 1917 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / О. В. Двойнінова; Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2004. – 20 с.
  5. Магась-Демидас Ю. І. Кооперативний рух Правобережної України у 1860-ті – 1914 роки: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Ю. І. Магась-Демидас; Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2008. – 20 с.
  6. Державний архів Житомирської області (Держархів Житомирської обл.), ф. р. 327, оп. 2, спр. 36, 128 арк.
  7. Держархів Житомирської обл., ф. р. 28, оп. 1, спр. 1122, 550 арк.
  8. Оніпко Т. В. Особливості заготівельної діяльності споживчої кооперації України

в добу непу (1921–1928 рр.): монографія. – Полтава: ПУЕТ, 2012. – 433 с.

9. Радянська Волинь. – 2 липня 1926 р.

10. Держархів Житомирської обл., ф. р. 308, оп. 1, спр. 73, 65 арк.

11. Філіппов К. В. Сільськогосподарська кооперація України в 20-і роки ХХ століття: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / К.В. Філіппов; Харк. держ. ун-т. – Х., 1999. – 18 с.

12. Радянська Волинь. – 20 серпня 1926 р.

13. Полонський Б. Молочарська кооперація на Волині / Б. Полонський // Єднання міста з селом. – Житомир, листопад – грудень 1929 року. – №4. – С.10–12.

14. Радянська Волинь. – 10 вересня 1926 р.

15. Держархів Житомирської обл., ф. р. 277, оп. 1, спр. 98, 179 арк.

16. Держархів Житомирської обл., ф. р. 449, оп. 1, спр. 26, 798 арк.

Власюк И. Н. Развитие сельскохозяйственной кооперации на Волыни в 1920-х годах. В статье исследуется развитие сельскохозяйственной кооперации в Волынской губернии (позже – округе, в составе СССР) в 1920-е годы, успехи и проблемы деятельности кооперативов разных видов. Сельскохозяйственная кооперация развивалась под влиянием и непосредственным контролем со стороны государственных органов. Волынские кооператоры постепенно вытесняли на рынке частный капитал. Успехами в их деятельности были: увеличение количества обществ и членов в них; прибыльность хмелеводческих кооперативов; примеры удачной хозяйственной деятельности отдельных потребительских обществ. Проблемы в развитии кооперации были связаны с отсутствием соответствующего опыта, финансовых ресурсов и желания определенной части крестьянства быть членами кооперативных обществ. В условиях внедрения политики коллективизации на селе было административное давление со стороны государства на развитие кооперации и недостаточная финансовая поддержка.

Ключевые слова: сельскохозяйственная кооперация; Волынь; новая экономическая политика; крестьянство; советская власть.

Vlasyuk I. M. The development of agricultural co-operation of Volyn in 1920th. The development of agricultural co-operation of soviet Volyn during 1920th, the successes and the problems of activity of the cooperative stores is explored in the article. Agricultural co-operation developed under influencing and direct control from the side of public organs. The co-operators gradually ousted a private capital at the market. Successes in their activity it was been: multiplying the amount of the associations and the members; profitability of cooperative stores of hop-growers; the examples of successful economic activity of separate associations of consumers. The problems in the development of co-operation were related to absence of the proper experience, financial resources and desire of certain part of peasantry to be the members of co-operative societies. In the conditions of introduction of policy of collectivization was administrative pressure from the side of the state on development of co-operation and insufficient sponsorship on a mud flow.

Key words: agricultural co-operation; Volyn; new economic policy; peasantry; soviet power.